

דצמבר 2020

נייר עמדה

הוראת הגישה המשפחתית להבנת תהליכים בעלייה והגירה

לינה ליפשיץ רוזין, MA

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

תהליך ההגירה מפרספקטיבה משפחתית

ההגירה בישראל היא אחד התהליכים המרכזיים בהיסטוריה של המדינה מאז הקמתה ועד היום. מדינת ישראל ממשיכה לקלוט עולים ומהגרים מכל העולם ולהתמודד עם תהליכי הסתגלות של אוכלוסיות חדשות למדינה בעלת אופי תרבותי, מבנה ממסדי, כללים ונורמות שונים מאלה שבארץ מוצאם. תהליך ההסתגלות הוא לא רק של הפרט, אלא הוא תהליך משפחתי המתרחש רמות שונות. לצורך הבנת המורכבות של השינויים שעוברת משפחה בתהליך ההגירה ניעזר במודל האקולוגי שטבע ברונפנברנר (Bronfenbrenner, 1989, 1993). הנחת היסוד של הגישה היא כי כל פעילות אנושית מתרחשת בהקשר חברתי תרבותי מורכב ודינמי. המודל מתייחס לסביבה בארבע רמות היררכיות:

- **מיקרוסיסטם (Mycosystem):** מערכת שבה כל האינטראקציות האנושיות מתרחשות בסביבה המיידית של הפרט ותלויה במאפיינים הביולוגיים וחברתיים. למשל, המערכות שבהן ילדים גדלים, ומשפיעות באופן ישיר על התפתחותם, הן המשפחה, המסגרת החינוכית, והחברים. בתוך מערכת המיקרו יכולים להתקיים תהליכים בסיסיים הפועלים לעידוד התפתחות או לעיכובה.
- **מזוסיסטם (Mesosystem):** מערכת הבנויה ממערכות מיקרו שהפרט נמצא בהן. מערכות מיקרו משפיעות זו על זו. למשל, מתח בבית בגלל קשיי ההסתגלות של המשפחה ישפיע על תפקוד הילד בבית הספר.
- **אקוסיסטם (Exosystem):** מכילה את הקשרים והתהליכים המתרחשים בין מערכים חיצוניים לאדם ובסביבה המרוחקת ממנו, ומשפיעים באופן עקיף על סביבתו הקרובה, לדוגמה: מעמד חברתי-כלכלי של המשפחה, חינוך, רווחה, מקום המגורים.
- **מאקרוסיסטם (Macrosystem):** תהליכים חברתיים שלפרט אין שליטה עליהם אך הוא מושפע מהם. מערכת זו משקפת את התרבות והאידיאולוגיה של החברה הרחבה, הן החברה הקולטת והן חברת המוצא, מבחינת נורמות, מנהגים, וערכים.

לפי ברונפנברנר, גם למעגלים רחוקים מאוד יש השפעה על הפרט: תרבות, אמונות, גופי ידע, הרגלים, צורות חיים, סיכויים ואפשרויות.

תהליך ההגירה מתאפיין בשינוי ניכר במערכות היחסים בין בני המשפחה ובינם לבין סביבתם החדשה. כל אחד מהפרטים במשפחה משפיע ומושפע מאחרים, והם נמצאים ביחסי גומלין הדדיים. מצבים של מעגלי חיים, מעברי חיים, משברים ושינויים, מכתבים שינויים בגבולות, בארגון, בהיררכיה ובתפקוד תת מערכות במשפחה (Minuchin, Nichols, & Wai-Young, 2007).

רבות נכתב על השינויים בהיררכיה המשפחתית ועל השלכותיה הרבות כאשר ילדים ובני נוער לוקחים על עצמם אחריות על המשפחה ועל ההורים (Slonim-Nevo, Sheraga, & Mirsky, 1999; Walsh, Shulman, Bar-On, & Tsur, 2006; Weisskirch, 2010). במצב של הגירה, בשל מורכבותו הגדולה של התהליך והאתגר שהוא מעמיד בפני כל פרט במשפחה, אפשר לזַפּוֹת, בפגיעה ובשינוי בתפקידים המשפחתיים ויציבותם (Foner, 1997). כהן (2006) טוען שבתהליך ההגירה משתנה שיווי המשקל במשפחה ומשפיע מאוד על כל בני המשפחה. תהליך ההגירה מלווה בקשיי הסתגלות לשפה, לתרבות, לחברה, וגם לנוף ולאקלים. ובכך מעורר קשיים ולחצים במערכת המשפחתית. המפגש עם נורמות תרבותיות שונות מערער דפוסי מוכרים ובטוחים ויוצר מתחים וקונפליקטים הנובעים מכך. השינויים המתרחשים במשפחה המהגרת, בהיותה מנותקת מן הסביבה התרבותית המוכרת והתומכת, ונמצאת בסביבה שערכיה שונים וזרים, עלולים לגרום להורים לאבד ביטחונם בתפקודם ההורי (כהן, 2006), וכך אנחנו עדים לשינויים שמתרחשים ברמות מיקרו ומזו (Bronfenbrenner, 1989, 3) כאשר מפגש המשפחה המהגרת עם סביבה חדשה מעלה אתגרים רבים.

אי לכך, על פי סלונים-נבו, שרגא ומירסקי (Slonim-Nevo, et al., 1999), בעבודה עם מהגרים מומלץ לתכנן התערבות משפחתית על פי גישת המערכות, ולא להתמקד רק בטיפול פרטני, כיוון שהפרטים במשפחה, והילדים בפרט, תלויים אלה באלה ומושפעים מאוד מהיחסים המשפחתיים שהתהוו במהלך העלייה ולאחריה.

לסיכום, בתהליך ההגירה עוברת המשפחה שינויים רבים בכמה רמות בו-זמנית. הלחצים התוך-משפחתיים עלולים להיות מוגברים כי בני המשפחה מסתגלים לתרבות הקולטת בקצב שונה. קונפליקטים על חלוקת התפקידים וטיפול בילדים עלולים להיות מועצמים, כיוון שעם ההגירה מאבדת המשפחה את רשת התמיכה החברתית שלה. לכן חשוב להתייחס לכל המשפחה כמערכת ולא רק לפרטים.

שינויים אצל ילדים ומתבגרים בתהליך ההגירה

כדי לבחון את מערכות היחסים במשפחה, נהוג להסתכל על מידת ההדדיות והתרומה של כל בן משפחה בהתאם למיקומו במסגרת המשפחתית. במשפחות שמתפקדות היטב, גם כאשר מוטלים על ילד תחומי אחריות, אחריותו מאוזנת על ידי הטיפול שהוא מהוריו ואחריותם הבלעדית לשלומם (Chamorro, 2004). איזון זה עלול להיות מופר בהגירה, שאז ילדים ובני נוער עולים ומהגרים לוקחים על עצמם אחריות על המשפחה ועל ההורים (Slonim-Nevo et al., 1999; Walsh et al., 2006; Weisskirch, 2010).

פורטס ורומבאוט (Portes & Rumbaut, 2005) התייחסו לקשר בין דפוסי שינוי תרבותי של הורים וילדים כגורם מרכזי המשפיע על הסתגלותם של ילדים בהגירה. כאשר הורים וילדים עוברים תהליך שינוי תרבותי בקצב דומה ובאופן דומה, מדובר בשינוי תרבותי מתואם (assimilation consonant), בין אם הם נקלטים בחברה המקומית בקלות, ובין אם לאו. אפשרות אחרת היא שינוי תרבותי סלקטיבי (selective acculturation), כאשר הילדים וההורים מסכימים על שינוי תרבותי מוגבל. אם הילדים עושים את השינוי מהר יותר או בצורה נרחבת יותר מהוריהם, מדובר בהתנגשות בדפוסי השינוי התרבותי. על פי גישת החוקרים, דפוס זה מביא לקונפליקט הורים-ילדים ומשבר בתקשורת ביניהם. מאחר שמצב זה מפחית את היכולת של ההורים להוביל את ילדיהם ולתמוך בהם, ההבדל בקצב ההסתגלות מהווה גורם סיכון עיקרי לדור השני. (Portes & Rumbaut, 2005).

בזכות קשרים רבים יותר עם האוכלוסייה הקולטת, למשל במסגרת בית הספר, לילדים ולמתבגרים יש רמות גבוהות יותר של אקולטורציה. ההורים, לעומתם, נמצאים פחות בקשר אקטיבי עם החברה הקולטת ולכן יש להם פחות הזדמנויות ללמוד את השפה ואת התרבות החדשות באופן ספונטני. **זאת אחת הסיבות** להיווצרותו של

פער תרבותי בין ההורים לבין ילדיהם ולהיפוך התפקידים (Telzer, 2011; Cheung, Chudek, & Heine, 2011; Titzmann, 2012).

במצב זה, מובן כי הורים רבים מתקשים לשמור על סמכותם מול הילדים, והדבר מעלה פעמים רבות את רמת הקונפליקט בתוך המשפחה ומשפיע על היחסים לטווח ארוך (טננבאום, 2003). גבולות אופייניים עשויים להתערער בעיקר בנושאים של סמכות, כוח וקבלת החלטות, כי הילדים נמצאים בעמדות כוח ומתווכים בין המערכת הפנים-משפחתית לבין המערכות והמשאבים החיצוניים לה (Weisskirch, 2010).

בספרות המחקר נמצא כי ילדים במשפחות מהגרים מסייעים בניהול משק הבית היום-יומי, וגם בענייני כספים. בנוסף, ילדים עשויים למצוא את עצמם מספקים תמיכה רגשית ופסיכולוגית להוריהם או לאחיהם (De 2007; Ment & Villanueva, 2005; Hooper, 2005).

לפי קוסנר, רואר-סטריאר וקורמן (Kosner, Roer-Strier, & Kurman, 2014), אובדן המשאבים ומערכות התמיכה של המשפחה יחד עם קשיי הסתגלות עשויים להגדיל את ההסתמכות המשפחתית על ילדים מתבגרים, והם ממלאים תפקיד דומיננטי במשפחות העולים. **זאת סיבה נוספת** לשינויים מערכתיים במשפחה ולהיפוך התפקידים בין הורים לילדים. לעיתים קרובות ילדים הופכים להיות מתווכים או מתרגמים להוריהם בעת הצורך (Kuperminc, Wilkins, Jurkovic, & Perilla, 2013; Yakhnich, 2008), ואף להיות מקור המידע הטוב ביותר עבור הוריהם (Orellana, 2009).

מחקרים רבים מתמקדים בהשפעה שיש להגירה בגיל ההתבגרות ולסיכונים הכרוכים בה (לדוגמה: יכניץ, 2014; Mirsky, Baron-Draiman & Kedem, 2002; Tartakovsky & Mirsky, 2001; Mirsky, 1997). תהליך ההגירה הוא אירוע העלול לעורר דחק אצל מתבגרים וילדים רבים, והם פגיעים יותר בשל המעבר מהשתייכות בארץ המוצא למסגרת השתייכות חדשה (כהן, 2006), ובשל כך הם נמצאים בסיכון גבוה לפיתוח תחושת מצוקה, לרבות רמות גבוהות של דיכאון, חרדה ותלונות סומטיות. מחקרים דנים במושגים כמו "ילדות אבודה", מצוקה רגשית, הצפה רגשית, כעס ובדידות (Ponizovsky, Kurman & Roer-Strier, 2012; Yakhnich, 2016).

בנוסף, הפער בין ערכי החברה הקולטת לבין ערכי המשפחה המהגרת ותרבות המקור שלה, עלול ליצור אצל מתבגרים כפל נאמנויות, ולהוביל לקונפליקטים בין הורים לילדים (כהן, 2006).

עם זאת, בין התוצאות החיוביות האפשריות של תופעת היפוך התפקידים בהגירה אפשר לראות יחסים טובים יותר עם ההורים, לכידות משפחתית (Dorner, Orellana, & Jimenez, 2008) מכוונות למטרה חזקה יותר ולהישגים אקדמיים גבוהים, למודעות תרבותית גבוהה הקשורה למחויבות משפחתית, לאינדיבידואליזם מהירה יותר, להערכה עצמית וביטחון עצמי גבוה, לעצמאות רבה יותר, להרגשת סיפוק, וכן להעצמה ולרמות גבוהות של אמפתיה ואחריות (Ponizovsky et al., 2012; Yakhnich, 2016).

לסיכום:

אי אפשר לנתק את תהליך ההסתגלות של ילדים ומתבגרים מהגרים מהתהליך של כל המשפחה, ובפרט של ההורים. היפוך התפקידים שבו ילדים לוקחים על עצמם תפקידים של מבוגרים במשפחה בשל אקולטורציה מהירה יותר, מתווסף לגורמי הסיכון האחרים הכרוכים בתהליך ההגירה אצל מתבגרים וילדים. לכן מומלץ להתייחס לקשיים שחווים הילדים בהקשר הרחב של המשפחה, ולהתאים התערבות משפחתית שתתייחס לילד

כחלק מהמערכת המשפחתית המתקיימת באינטראקציה עם סביבה תרבותית חדשה. בפרק הבא תורחב הבנת השינויים שחלים במשפחה בעקבות ההגירה מפרספקטיבה הורית.

פרספקטיבה הורית בתהליך ההגירה

כפי שראינו בפרקים הקודמים, מצבי מעבר תרבותי עלולים להוות מבחן ליציבותם ולרציפותם של תפקידים הוריים, ולהטיל על בני המשפחה עומס רגשי היוצר שחיקה ולחץ. ההגירה מאתגרת את תפיסות ההורות הקיימות של הורים מהגרים, ומחייבת אותם לנהל משא ומתן תרבותי מתמשך עם החברה הקולטת. ההורים נדרשים למצוא איזון בין תפיסותיהם הקיימות בנוגע להורות לבין תפיסות חדשות של התרבות החדשה שהיגרו אליה (יכניץ, 2014).

התיאוריה האקולוגית של ברונפנרנר (Bronfenbrenner, 1993) מדגישה במיוחד את השפעת הסביבה התרבותית הרחבה על תהליכי חיברות ועל אידיאולוגיות הקשורות בגידול ילדים, והוריהם משמשים דמויות מרכזיות בתהליכים אלה. גבולות המשפחה, הציפיות, התפקידים, הדרכים להגדרת בעיות ופתרוןן, דפוסי תקשורת ומיומנויות ההתמודדות – מושפעים במידה רבה מן ההקשר התרבותי. השפעת ההקשר התרבותי על התפתחות הילדים מתקיימת ברמות פיזיות, תרבותיות וחברתיות (רואר-סטריאר, 1999). קבוצת המוצא התרבותית שעליה נמנית המשפחה משמשת לה מסגרת התייחסות קוגניטיבית והתנהגותית, השומרת על עקביות יחסית לאורך זמן (Crippen & Brew, 2007; Suizzo, 2004).

לכל תרבות הגדרה משלה לטיפול אידיאלי בילדים, והיא נובעת ממערכת הציפיות והיעדים שמציבה החברה (רואר-סטריאר, 1996). בהקשר הזה, הדימוי של "המבוגר האדפטיבי" הוא מטפורה המארגנת בתוכה אידיאולוגיות וגישות לגידול הילדים שאיתה מזדהים ההורים, והיא משפיעה על סגנון ההורות שלהם, במודע או שלא במודע (Roer-Strier, 2001). בחברות שונות ובקבוצות אתניות שונות יכול דימוי המבוגר האדפטיבי יכול להיות שונה באופן ניכר, אך יש בו לעיתים קרובות מרכיבים דומים. כאשר דימוי המבוגר האדפטיבי של ההורים המהגרים שונה מאוד מזה של גורמי חיברות ושל נציגים אחרים של התרבות הקולטת, סביר מאוד שיתעוררו מחלוקות. תהליך השינוי הוא ממושך ואיטי, ויוצר פער תרבותי (Cultural Lag) בתקופת המעבר שבה ההורים המהגרים עדיין דבקים בערכי תרבות המוצא שלהם. התקופה הזאת כרוכה בקונפליקטים רבים, לדוגמה: קונפליקטים בין הורים לילדים, אשר קיימים באופן טבעי בכל משפחה בנסיבות רגילות, מועצמים במשפחות מהגרים, כי כאמור הילדים משתלבים בארץ חדשה בקלות רבה יותר מהוריהם. פער כזה עלול להוסיף מתח ליחסים שבין הדורות, לעורר תחושות קשות של בושה, אשמה, מבוכה ותגובות אחרות, שעלולות לערער את המערכת המשפחתית (טננבאום, 2003; Birman, 2006).

הורים מהגרים בתהליך מעבר תרבותי ינקטו אסטרטגיות שונות של הסתגלות לסביבה החדשה, אשר נעות על רצף בין התבדלות מוחלטת לביטול עצמי מוחלט (רואר-סטריאר, 1996). באמצעות דימויים מעולם החי מתארת רואר-סטריאר שלושה סגנונות הורות טיפוסיים להורים מהגרים בישראל: סגנון הקנגורו (שמרני); סגנון הקוקייה (המהגרים מעבירים לחברה הקולטת את תפקידם כהורים מחנכים); וסגנון הזיקית (השתייכות לשני העולמות גם יחד).

בחירה אסטרטגיה תלויה בגורמים שונים, כגון: ההערכה שיש להורים כלפי תרבות המוצא והתרבות הקולטת; סיבת ההגירה; הפער בין התרבויות; שינויים כלכליים וחברתיים; וחויית המפגש הראשוני עם מערכת החינוך (רואר-סטריאר, 1996). בנוסף, הבדלים תרבותיים הם מקור פוטנציאלי לאי-הבנות, פרשנויות שגויות ועימותים בין ההורים לבין סוכני הסיוע המקצועיים (כגון עובדים סוציאליים, רופאים, עובדים קהילתיים ועוד) בתרבות החדשה. למצב זה השפעות שליליות על תפקוד המשפחה ועל לכידותה (Roer-Strier, 2001).

אתגר נוסף שאיתו מתמודדים הורים מהגרים נמצא בתוך התת-מערכת הזוגית שלהם. האיזון בין בני הזוג עלול להתערער עקב לחצים של תהליך ההסתגלות. לעיתים נשים מצליחות להשתלב מהר יותר מאשר הגברים בשוק העבודה החדש ולרכוש את השפה המקומית, וזה עלול לגרום לחוסר בטחון במילוי תפקיד האב ולירידה במעמד הגבר במשפחה (Roer-Strier & Strier, 2006). גברים מהגרים נוטים להיתמך בעיקר על בנות זוגם, ואינם נוטים לפתח קשרי חברות מחוץ למשפחה הגרעינית (דולברג, 2013; Remennik, 2005). הדבר עשוי להותיר אותם חסרי מקורות תמיכה.

עם זאת, מחקרים מראים כי תהליך ההגירה ומעבר תרבותי מהווים הזדמנות לרקום חיבורים קרובים בין בני המשפחה, לגלות כוחות וחוזקות של התא המשפחתי שלא היו ידועים קודם לכן, ומאפשרים להורים לגבש זהות שלמה יותר המורכבת מאינטגרציה בין הנורמות והערכים שגדלו עליהם לבין אלה שפגשו בתרבות החדשה (Roer-Strier & Strier, 2006).

המפגש עם ערכי תרבות חדשים ועם קודים התנהגותיים זרים דורש כושר התמודדות והסתגלות של כל אחד מבני המשפחה, ובפרט של ההורים, המוצאים עצמם לא אחת נאבקים על שמירת לכידות המשפחה והקניית החינוך הטוב ביותר לפי תפיסתם לילדיהם. אי לכך מומלץ:

- ללמוד על מודל ההורות בארץ המוצא: דימוי מבוגר האדפטיבי, תפיסת ההורות והתפקידים ההוריים, תפיסת הילד ועוד.
- להכיר את ההקשר חברתי-תרבותי של המשפחה בהווה: התמודדות עם לחצים סביבתיים הנובעים מהגירה, מסגרות חברתיות, מערכות תמיכה.

יחסים בין-דוריים במשפחה מהגרת

כחלק מהשינויים הדרמטיים במערכת המשפחתית בתהליך ההגירה אנו עדים גם לשינויים ביחסים בין-דוריים. לעיתים קרובות מחליטות משפחות עולים לגור במבנה תלת-דורי בארץ, אף על פי שבארץ המוצא הם לא גרו ביחד בכלל. הסיבות העיקריות למגורים משותפים הן בעיות בריאות של הקרובים המבוגרים, מות בן-הזוג של הקרוב המבוגר, קשיים כלכליים, קושי במציאת דיוור, ותחושת בדידות (סלונים-נבו, שרגה ועבדלגני, 1995).

הסבאות, הנחשבת לאחת מחוויות החיים המשמעותיות, כרוכה בקרב מהגרים בני גיל הביניים ברגשות כואבים, בשל הפערים התרבותיים בינם לבין נכדיהם (Akhtar & Choi, 2004), במיוחד כאשר סגנון היחסים הוא של "סבאות מעורבת", הכולל מגע תכוף בין הסבים לנכדים ומעורבות ניכרת בגידול הנכדים בחיי היומיום (מירסקי, 2009; קוסנר, 2009). לדוגמה, רמניק (Remennick, 2005) מצאה בקרב עולים מבריה"מ לשעבר שילדיהם דוברים עברית רהוטה ואף ניכרים אצלם סימני שחיקה ברוסית, ואילו הוריהם שולטים בעברית אך מעדיפים לדבר ברוסית במעגל המשפחה; ואילו הסבים אינם שולטים בעברית ומתקשים לתקשר עם נכדים שאינם דוברי רוסית. בבריה"מ היה על פי רוב לסבים תפקיד משמעותי ופעיל בתמיכה בילדיהם ובטיפול בנכדים. המצב הכלכלי הקשה ששרר במשך דורות בבריה"מ גרם לתלות גדולה יותר בין ילדים בוגרים לבין הוריהם מאשר במערב.

חשוב לבדוק את השינויים ביחסים הבין-דוריים שחלו בקהילות אחרות – יוצאי אתיופיה, ארגנטינה, וצרפת.

גם טיפול בהורים קשישים מורכב יותר עבור מהגרים, הן כי הם מוגבלים יותר באמצעים ולכן נוטים יותר לטפל בהוריהם בכוחות עצמם, וגם בשל נטייתם של להיות חשדנים יותר ביחס לאפשרויות הטיפול המקומיות, בשל היכרות בלתי מספקת עימן או בשל הבדלים תרבותיים ביחס לטיפול הראוי להורים (דולברג, 2013).

5

Disclaimer: "This project has been funded with support from the European Commission. This publication [communication] reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein."

יחסים בין-דוריים במשפחות עולים מושפעים משינויים שחלים בעקבות העלייה. ההורים הזקנים תורמים לטיפול בנכדים לצד הבדידות שהם חווים עקב פערי התרבות שהולכים וגדלים. מאפיינים תרבותיים וקשיים בעקבות ההגירה משפיעים מאוד על אופן הטיפול בהורים מזדקנים. לכן מומלץ להתייחס למשפחה המהגרת מתוך הבנת היחסים הבין-דוריים בהקשר התרבותי ובהקשר ההגירה.

כשירות תרבותית ותהליכים של העברה נגדית תרבותית בעבודה עם משפחות מהגרים

עבודה טיפולית עם מהגרים יוצאת מנקודת הנחה כי יש פערים בין המטפל למטופל, ועל המטפל לפתח מיומנויות של 'כשירות תרבותית' – להיות מודע לפערים אלו, להתייחס אליהם ולדעת לגשר עליהם באופן שאינו שיפוטי. מקובל להתייחס אל כשירות תרבותית כמורכבת משלושה רכיבים: **מודעות תרבותית, ידע תרבותי, ומיומנויות** (קורין-לנגר ונדן, 2012; Sue & Sue, 2003; ; NASW, 2001).

אחת הדרכים להתקרב ולהבין את המטופל המהגר או את המשפחה המהגרת היא רכישת ידע על התרבות שהם באים ממנה. על פי נדן, ויינברג-קורניק וכן ארי (Nadan, Weinberg-Kurnik, & Ben-Ari, 2015) רכישת ידע על ה"אחר" היא תנאי הכרחי לעבודה איתו. ידע מסוג זה כולל היסטוריה של הקבוצה שממנה מגיעה המשפחה, ועל המשפחה עצמה – תפיסות חברתיות ומשפחתיות, השקפת עולם, נורמות, ערכים, סגנונות תקשורת ומאפיינים התנהגותיים (Allen-Meares, 2008; Sue & Sue, 2003).

לדוגמה: בטיפול בעולים מבריה"מ לשעבר חשוב לדעת מהו המבנה הייחודי של המשפחה, על מעורבות הסבים בגידול הילדים, על חשדנות כלפי מערכות, ואם יש סטיגמה על פנייה לעזרה מקצועית. בטיפול ביוצאי אתיופיה חשוב להכיר את תהליך העלייה, את הטראומות שלה הקשורות למעבר דרך סודן או לשהייה ממושכת במחנות מעבר לפני העלייה; יש להכיר לעומק את תפיסת ההורות והחינוך השונה מאוד מהתפיסה המערבית, ומכך את תפיסתם השונה מאוד של ההורים את תפקידם; ועוד.

ידע על בעיות טיפוסיות שכוחות בחברה שממנה מגיעים המטופלים, ועל עמדותיהם כלפי קבלת סיוע מקצועי ודפוסים לבקשת עזרה, עשויים לתרום ליצירת קשר טיפולי (Al-Krenawi & Graham, 2011). נדבך חשוב נוסף בעבודה עם מהגרים הוא פיתוח רגישות להבדלי התרבות שישנם בין המטפל למשפחה שבטיפולו. על המטפל לפתח רמה גבוהה של רפלקטיביות ומודעות עצמית למוצאו שלו, לערכיו התרבותיים, לאמונותיו ולדעותיו הקדומות, וכיצד כל אלו נוגדים או הולמים את אלו של מטופליו. היכולת לעמוד על ההבדלים בין התפיסות התרבותיות של המטפל לבין אלו של המשפחה המהגרת שבטיפולו מאפשר למטפל להכיל את אותם פערים תרבותיים ולהעניק סיוע ללא הפעלת שיפוט (Nadan, Weinberg-Kurnik, & Ben-Ari, 2015).

הקניית כשירות תרבותית לעובדים סוציאליים מחייבת, באופן בלתי נמנע, התמודדות עם תהליך ה"אחר", שהוא המכניזם של יצירת פיצולים בין קבוצות, בין "אנחנו" ל"הם". "אנחנו" נתפסים כבעלי איכויות טובות וחיוביות, ואילו "הם", האחרים, הם בעלי איכויות שליליות. כידוע, שימוש בהאחר נעשה בעיקר נגד קבוצות חלשות בשולי החברה, ובהם מהגרים, אנשים מרקע של מיעוט אתני, תרבויות שונות וכדומה. תהליך האחר מבוסס על ארבעה ממדים משלימים: הצבת גבול, הרחקה, טשטוש זהות והטלת סטיגמה (כהן, קרומר-נבו ואביאלי, 2016).

המפגש הטיפולי הבין-תרבותי עם משפחות עולים עשוי להיות טעון מתחים, לעיתים לא מודעים, לנוכח קונפליקטים גלויים וסמויים בין-קבוצתיים. הוא מעורר אצל עובדים סוציאליים דיאלוג פנימי מקביל של "אישי" ומקצועי". הדיאלוג הזה נוגע לנאמנויות הרבות – למדינה, לקבוצה האתנית, לחברה הדומיננטית ולתפקיד המקצועי (Baum, 2011; Gorkin, 1986; Nuttman-Shwartz, 2008).

עובדים סוציאליים מקבוצות מיעוט, העובדים עם פונים מארץ מוצאם או מקבוצה אתנית דומה לשלהם, יכולים להיות בעלי יתרון על פני עובדים אחרים בגין היכרותם הקרובה עם התרבות של הפונים, ערכיהם, נורמות התנהגות וגבולות (בוסטין, 2004). הם אף יכולים לזכות באמון רב יותר מהפונים בהיותם "אחד משלנו" (Velasques, Vigil, & Benavides, 1994). אך למרות הדמיון התרבותי, גם במפגש מסוג זה עולים קונפליקטים שמקורם במטענים אישיים, בתפיסות ובאמונות. המפגש מאתגר את שאלת הנאמנות לקבוצת הרוב ולקבוצת המיעוט שממנו באים העובדים הסוציאליים, ולאידאולוגיה של השירות, שיכולה להיות שונה מהתפיסות התרבותיות שהעובד הסוציאלי חולק עם קבוצה התרבותית שהוא בא ממנה.

היחסים הנרקמים בין העובדים הסוציאליים ללקוחותיהם מולידים בלב המטפל תגובות הקשורות לתפיסותיו כאדם ותפיסותיו התרבותיות בפרט. הן עלולות להיות נקודות עיוורות, ללא מודעותו של המטפל. נקודות עיוורות עשויות להשפיע ואף לחבל בתהליך הטיפול (Holmes, 1999). זהו חלק מתהליכי ההעברה הנגדית התרבותית בטיפול, ובה מצטלבות חוויות ואמונות קוגניטיביות ורגשיות שמתקיימות ברמות שונות של תודעת המטפל (Mirsky, 2011). מדובר במנגנונים הפועלים בהשפעה סוציו-היסטורית וסוציו-פוליטית של כמה גורמים: מנגנונים של אומניפוטנטיות או אימפוטנטיות בטיפול; סטריאוטיפים על קבוצות אתניות ואתנוצנטריות. מטפלים שהם בעצמם עולים ועובדים עם אוכלוסייה הדומה להם תרבותית, עשויים להתמודד עם סוגיות לא פתורות של זהות ושייכות שלהם עצמם, הזדהות-יתר, עיוורון תרבותי, דילמות נאמנות ועוד (Comaz-Diez & Jacobsen, 1991; Yedidia, 2005).

כבר בשלב הראשון של יצירת הקשר הטיפולי נתקלים עובדים סוציאליים רבים בהבדלים תרבותיים בינם לבין המטופלים. ההקשר תרבותי הפך לחלק בלתי נפרד מההערכה הפסיכוסוציאלית ומקביעת דרכי התערבות. כשירות תרבותית היא חלק בלתי נפרד מתהליך הלמידה וההכשרה של עובדים סוציאליים. היא אינה יכולה להתקיים בנייתוק מהחוויה האישית של הלומדים, שלעיתים הם בעצמם עולים או מהגרים, או דור המשך להגירה. מומלץ להקנות ידע על כשירות תרבותית ולבחון תהליכים של העברה נגדית תרבותית בעבודה עם משפחות עולים, להעריך נכונה ולבנות תוכנית התערבות מתאימה לצורכי המשפחה והפרטים בה.

סוגיות חשובות להוראה על משפחות בהגירה

את כל הנושאים המפורטים להלן אפשר ללמוד מתוך ספרות מקצועית, ובצורה משמעותית עוד יותר באמצעות ראיונות על עולים ומהגרים הבאים ממשפחות בעלות מבנים שונים; גם קטעים מסרטים דוקומנטריים ועלילתיים עשויים לספק הדגמות של תהליכי שינוי, ולעורר דיון בכיתה. גם דוגמאות מעבודתם המעשית של הלומדים עשויים להעמיק את הדיון.

- **תהליכי שינוי במשפחה בתהליך ההגירה:** שינויים במערכת המשפחתית בכללותה, בחלוקת התפקידים והיחסים בין תת-מערכות שונות, כגון: ילדים, בני-זוג, הורים, שינויים ביחסים הבין-דוריים; שינויים המתרחשים בין משפחה לחברה ברמות מזוסיסטם, אקוסיסטם ומאקרו-סיסטם והשפעתם על תפקוד המשפחה ככלל ופרטים בה.
- **משבר הגירה בקרב ילדים ונוער:** היפוך תפקידים ואופן השפעתו של תהליך זה על ההסתגלות; משבר זהות ובניית זהות מורכבת; קשיים ייחודיים במערכת החינוך; זיהוי מצבי סיכון וקבוצות סיכון.
- **גורמים המעצבים תפקוד הורים:** תפיסת דימוי המבוגר האדפטיבי, פערים בתפיסות הוריות בין תרבות המוצא לתרבות המקומית, סגנונות הסתגלות של ההורים לתרבות החדשה, התמודדות אישית של כל אחד מהורים עם לחצי הגירה כמו רכישת שפה והשתלבות תעסוקתית; שינויים במערכת הזוגית; הערכת מערכות תמיכה.

- **יחסים בין-דוריים בתהליך ההגירה:** דפוסי מגורים בין-דוריים בארץ מוצא ובארץ הקולטת; סיבות לבחירת צורת המגורים הנוכחית; תפקידם של סבים וסבתות בגידול הנכדים, הן בהקשר התרבותי והן בהקשר ההגירה; קשיים ייחודיים בטיפול בהורים קשישים עולים.
- **כשירות תרבותית בעבודה עם משפחות בהגירה:** הכרת תפיסותיהם של הלומדים בנוגע למשפחה; תפיסת נורמות בתפקוד הורי ותפקוד משפחתי; הכרת תרבות המוצא של המשפחות המהגרות; הגברת המודעות לתהליכי האחרה והעברה נגדית תרבותית.

תיאור הקורס

הקורס שלימדתי במסגרת פרויקט DEMO במחלקה לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן-גוריון עסק במשפחות וחברה בתהליך ההגירה. נקודת המוצא בהוראה הייתה כי נושא זה אינו ניתן ללמידה תיאורטית בלבד. הסטודנטים התבקשו לראיין מהגר/עולה חדש ולשמוע את סיפור ההגירה שלו בהקשר המשפחתי. הראיונות אפשרו לבחון את הנושא מנקודת מבטו הסובייקטיבית של המראיין, המשקפת את זהותו ואת המשמעות שהוא נותן לתהליך.

במסגרת הקורס התבקשו הסטודנטים לתעד את הראיונות באמצעות וידאו. כל הראיונות נאספו בשליש הראשון של הקורס ושימשו בהמשך הקורס ללמידה. כמו כן, התייעוד היה חלק ממיזם גדול של איסוף סיפורי חיים של עולים, תיעודם והנגשתם לקהל הרחב. סטודנטים נדרשו להתמודד עם סוגיות אתיות רבות שלובנו בשיעורים.

בתהליך הלמידה שולבו הוראה פרונטלית ויצירת מרחבי דיון על ניסיונות מהפרקטיקה של הסטודנטים, על דוגמאות מהשטח ועל ידע חווייתי שנרכש דרך הראיונות. מתוך השיתופים של הסטודנטים נגענו בנושא של שונות תרבותית בצוותים של עובדים סוציאליים, והשלכות של שיח 'תקין פוליטי' שאינו מאפשר התמודדות אמיתית עם קשיים. בסוף הקורס הגישו הסטודנטים עבודה מסכמת אינטגרטיבית שכללה את הפרקים הבאים: סקירת ספרות מקצועית על נושא נבחר, ניתוח נרטיבי של הראיון שנערך במהלך הקורס, הצעה של יישומים פרקטיים לידע שרכשו בעבודתם בשטח, ורפלקציות אישיות.

מחוויות הלומדים

כאמור, עבודות אינטגרטיביות של הסטודנטים הביאו עימן גם פרספקטיבות אישיות על תהליך הלמידה, אופן ההיחשפות לנושא 'משפחות בהגירה', שימוש בראיונות ככלי מרכזי ללמידה חווייתית רבת-עוצמה, ומעורבות אישית בתהליך זה. הציטוטים להלן נלקחו מפרקי 'רפלקציה על תהליך שעברתי בקורס' מתוך עבודות הסטודנטים.

לאחר הריאיון חשבתי הרבה עם עצמי כיצד הסיפור משפיע גם על חייה של מטופלת שלי ונראה כי אימה והמשפחה סוחבים איתם את הטראומות. ותחושת האי-מסוגלות העצמית, חוסר הביטחון, ניכר גם בחייה של המטופלת. התרגשתי מהריאיון והרגשתי שהוא עוצמתי, אמיתי וכנה. החוויה הייתה מעניינת ומאוד מאוד מלמדת.

בהקשר התרבותי הישראלי, למידה על הגירה יכולה להיות קשה לסטודנטים ערבים. לחלקם זאת תופעה זרה, לא מובנת, ולעיתים נתפסת כאיום על הנרטיב שלהם. נדרשת רגישות רבה בהוראת תכנים אלה. הוראה חווייתית אפשרה שיח שונה בנושאים נפיצים אלה.

עצם היותי הערבייה היחידה בקורס, הורגש כבר מהמפגש הראשון, ועורר הרבה מחשבות ותהיות אצל חלק מחברי הקבוצה, אשר עם רובם לא הייתה לי היכרות מוקדמת. לאורך הקורס פנו אליי מספר אנשים ושאלו אותי על הדעות, העמדות והתחושות שלי בעקבות תכנים שעלו. חלקם גם התעניינו באיפה זה פוגש אותי? ואיך אני מרגישה אחרי כל מפגש? בחלק מהמקרים הצלחתי כן לנהל שיחות עם חלק מחברי הקבוצה, ובענייני הידברות זו הייתה מאיד משמעותית עבורנו. מאוד עזרו לי להתמקד בקורס ולפתור את הקונפליקט שהתעורר בתוכי בין איזה סיפור יותר צודק, הוגן או יותר נכון.

עובדים סוציאליים רבים מתמודדים עם מורכבות של עבודה בהקשר הרב-תרבותי הן במישור הטיפולי והן כחברי צוותים רב-תרבותיים. מחסור במיומנויות מתאימות לשיח מכבד על שונות עלול להביא לקונפליקטים סמויים בתוך הצוותים ולתחושה של ניכור בין עמיתים.

באחד השיעורים במהלך הקורס נערך דיון אודות השתלבות בני העדה האתיופית בארץ כאשר ביקשתי להשתתף בדיון ולספר על תחושותיי מתוך עבודה עם קולגה אתיופית, נתקלתי בקושי רב להתבטא ולהביע את מחשבותיי בצורה אותנטית, מתוך חשש להיתפס כגזענית. בעקבות כך, הדיון שהתפתח בקבוצה גרם לי להבין שלעיתים מתוך רצון להצטייר בעיני אחרים כ"בסדר", אנו מתעלמים מההבדלים האובייקטיביים הקיימים בין בני אדם. התעלמות כזו לכשעצמה עלולה לפגוע באוכלוסייה החווה גזענות.

למידה חווייתית יוצרת הדים במישורים רבים, וגם במישור האישי-משפחתי. היו סטודנטים שראינו את הוריהם, ובמקרים כאלה נחשפו לרבדים עמוקים יותר בסיפורי העלייה של קרוביהם. הדבר נתן אפשרות לבחון מחדש מהו "סיפור הצלחה" ובאלו מחירים הוא כרוך, להבין טוב יותר את הוריהם, ולהפוך את השיח על מורכבות חוויית ההגירה ללגיטימי.

נרשמתי לקורס כדי ללמוד, ובאופן בלתי צפוי לחלוטין (מבחינתי) עברתי תהליך של למידה, היכרות והבנה של אימא שלי. הריאיון שערכתי איתה היה מאוד משמעותי, עבורי וגם עבורה. הוא העיר פינות שהיא לא התעכבה עליהם בעבר ואני לא שאלתי עליהם. המורכבות וגם הכאב שעלה מן הריאיון הפתיעו אותי, הלוא אימא שלי מהווה סיפור הגירה "מוצלח" של השתלבות מלאה בחברה הישראלית. פתאום הפחד שלה מבדידות, שאני מכירה, אך מעולם לא הבנתי מהיכן נובע, זוכה לפרשנות שונה, שכן היא רואה במותה של אימא [שלה] כתוצאה מבדידותה. אפילו היא לא ידעה להגיד זאת באופן ברור לפני הריאיון.

עבור רבים נושא ההגירה נראה רחוק. קל יותר לדבר עליו כעל מאפיינים של מישהו אחר. הרחקה היא אחד המנגנונים של האחר, המשמרת תפיסה של "אנחנו" ו"הם". תהליך הפלת מחיצות בין תפיסת העצמי לבין תפיסת "האחר" הפנימי מביא לאינטגרציה חדשה בזהותם של הסטודנטים.

כשהתחלתי את הקורס בכלל לא היה לי במודעות העובדה הפשוטה שאמי היא מהגרת. ויותר מזה, במידה מסוימת, גם אני סוג של מהגרת... כי נולדתי באנגליה – אבל הגעתי ארצה בגיל חודשיים. אני תוהה מדוע זה לא הדבר הראשון שחשבתי עליו בהקשר של קורס בנושא של הגירה ועוד בקונטקסט משפחתי? אולי כי לי בראש המילה הגירה קשורה למקסיקנים שחוצים באופן לא חוקי את הגבול לארה"ב, או תורכים שמהגרים לגרמניה, או בהקשר הישראלי; עלייה מסיבית מברית-המועצות, העלייה מאתיופיה, העליות של שנות החמישים...

המילה מודעות ליוותה את כל הקורס הזה. כמוכן בהקשר של מטפלים ועובדים סוציאליים בארץ ברוכת הגירה ותרבויות. נכון, מודעות בהקשר מקצועי, והעברה נגדית, ותפקוד מערכת... נכון. אבל היום, בסיום הכתיבה, אני מפילה חיץ אישי, לא מודע, בהקשר של הגירה. זה לא אצל מישהו אחר. זה בתוך ביתי.

ביבליוגרפיה

- בוסטין, ע. (2004). לנצל את ההזדמנות – מערכת הרווחה וקליטת עליה (עמ' 13–28). משרד הרווחה וגיוני ישראל.
- דולברג, פ. (2013). אין זמן לקחת תנופה: מהגרים בני גיל הביניים בישראל. עבודת מחקר לשם קבלת תואר דוקטור, הפקולטה למדעי הרוח והחברה, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר-שבע.
- טננבאום, מ. (2003). יחסי משפחה ושימור שפת אם בקרב ילדי מהגרים. *הד האולפן החדש: להנחלת העברית והתרבות*, 85, 39–48.
- יכניץ, ל. (2014). תכנית "משפחה תומכת": ליווי משפחות עולות מחבר העמים שילדיהן מעורבים בפלילים. *הגירה*, 3, 140–158.
- כהן י., קרומר-נבו מ., ואביאלי נ. (2016). ארוחות ואחרות: תהליכי האחרה בבתי תמחוי. *סוציולוגיה ישראלית*, 1(1), 105–125.
- כהן, ש. (2006). מקומה של המשפחה בתהליכי הקליטה וההסתגלות של נוער עולה לחברה הישראלית. *גדיש*, 7, 67–82.
- מירסקי, י. (2009). אמהות מרוסיה בישראל. בתוך: א. פרוני (עורכת): *אמהות: מבט מהפסיכואנליזה וממקום אחר*. תל-אביב: מכון ון-ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד.
- קוסנר, א. (2009). *סבות במעבר תרבותי*. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- קורין-לנגר, נ., ונדן, י. (2012). עבודה סוציאלית בחברה מגוונת ומרובת תרבויות. בתוך: מ. חובב, א. לונטל, וי. קטן. *עבודה סוציאלית בישראל* (עמ' 506–526). הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- רואר-סטריאר, ד. (1996). סגנונות הורות של מהגרים להתערבות מונעת ולטיפול משפחתי. *חברה ורווחה*, ט"ז(4), 467–481.
- סלונים-נבו, ו., שרגה, י., ועבדלגני, א. (1995). הסתגלות חברתית ופסיכולוגית של מתבגרים עולים וילדים ישראלים ממוצא רוסי. *חברה ורווחה*, י"ט(1), 81–97.
- Akhtar, S. & Choi, L. W. (2004). When Evening Falls: The Immigrant's Encounter with Middle and Old Age. *The American Journal of Psychoanalysis*, 64 (2), 183-191.
- Al-Krenawi, A. & Graham, J. R. (2011). Mental health help-seeking among Arab university students in Israel, differentiated by religion', *Mental Health, Religion & Culture*, 14(2), pp. 157-167.
- Allen-Meares, P. (2008). 'Cultural competence: an ethical requirement', *Journal of Ethnic and Cultural Diversity in Social Work*, 14(3), 83–92.
- Baum, N. (2011). Issues in psychotherapy with clients affiliated with the opposing side in a violent political content. *Clinical Social Work Journal*, 39(1), 91-100.

- Birman, D. (2006). Acculturation gap and family adjustment: Findings with Soviet Jewish refugees in the United States and implications for measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 37*(5), 568–589.
- Bronfenbrenner, U. (1989). Ecological systems theory. *Annals of Child Development, 6*, 187-249.
- Bronfenbrenner, U. (1993). The ecology of cognitive development: Research models and fugitive findings. In R. H. Wozniak & K. W. Fischer (Eds.), *Development in context: Acting and thinking in specific environments* (pp. 3-44). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Chamorro, R. (2004). Mentoring the parentified child: The professional development of the Latina(o) psychologist. *Journal of Hispanic Higher Education, 3*(1), 64-72.
- Cheung, B. Y., Chudek, M., & Heine, S. J. (2011). Evidence for a sensitive period for acculturation: Younger immigrants report acculturating at a faster rate. *Psychological Science, 22*(2), 147–152.
- Comas-Diaz, L. & Jacobsen, F. (1991). Ethnocultural Transference and Countertransference in the Therapeutic Dyad. *Amer. J. Orthopsychiatry, 61*(3), 392-402.
- Crippen, C., & Brew, L. (2007). Intercultural parenting and the transcultural family: A literature review. *The Family Journal, 15*(2), 107-115.
- De Ment, T. L., Buriel, R. & Villanueva, C. M. (2005). Children as language brokers: A narrative of the recollections of college students. In R. Hoosain & F. Salili (Eds.) *Language in Multicultural Education*, Greenwich (CT): Information Age Publishing, 255-272.
- Dorner, L. M., Orellana, M. F., & Jimenez, R. (2008). It's one of those things that you do to help the family: Language brokering and the development of immigrant adolescents. *Journal of Adolescents Research, 23*, 515-535.
- Foner, N. (1997). The immigrant family: Cultural legacies and cultural changes. *International Migration Review, 31*, 961-974.
- Gorkin, M. (1986). Countertransference in cross-cultural psychotherapy: The example of Jewish therapist and Arab patient. *Psychiatry, 49*, 69-79.
- Holmes, D. E. (1999). Race and Countertransference: Two "Blind Spots" in Psychoanalytic Perception. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies, 1*(4), 319-332.
- Hooper, L. M. (2008). Defining and Understanding Parentification: Implications for All Counselors. *Alabama Counseling Association Journal, 34*(1), 34-43.
- Kosner, A., Roer-Strier, D., & Kurman, J. (2014). Changing familial roles for immigrant adolescents from the former Soviet Union to Israel. *Journal of Adolescent Research, 29*(3), 356-379.
- Kuperminc, G. P., Wilkins, N. J., Jurkovic, G. J., & Perilla, J. L. (2013). Filial responsibility, perceived fairness, and psychological functioning of Latino youth from immigrant families. *Journal of Family Psychology, 27*(2), 173.
- Minuchin, S., Nichols, M. P., & Wai-Young L. (2007). *Assessing families and couples: From symptom to system*. Boston: Pearson/Allyn-Bacon
- Mirsky, J. (1997). Psychological distress among immigrant adolescents: culture-specific factors in the case of immigrants from the former Soviet Union. *International Journal of Psychology, 32*(4), 221-230.

- Mirsky, J. (2011). Working Through Countertransference Blocks in Cultural-Competence Training. *Psychoanalytic Social Work Journal*. Volume 18, 136-148.
- Mirsky, J., Baron-Draiman, Y., & Kedem, P. (2002). Social support and psychological distress among young immigrants from the former Soviet Union in Israel. *International Social Work*, 45(1), 83-97.
- Nadan, Y., Weinberg-Kurnik, G. & Ben-Ari, A. (2015). Bringing context and power relations to the fore: Intergroup dialogue as a tool in social work education. *British Journal of Social Work*, 45(1), 260–277.
- National Association of Social Workers (NASW) (2001). *NASW standards for cultural competence in social work practice*. Washington, D.C: NASW
- Nuttman-Shwartz, O. (2008). Working with "others" in a context of political conflict: Is it Possible to support clients whose views you disagree with? In S. Ramon (Ed.), *Social work in the context of political conflict* (pp. 35-55). Birmingham: Venture.
- Orellana, M. F. (2009). *Translating childhoods: Immigrant youth, language, and culture*. Piscataway, NJ: Rutgers University Press
- Ponizovsky, Y., Kurman, J., & Roer-Strier, D. (2012). When role reversal and brokering meet: Filial responsibility among young immigrants to Israel from the former Soviet Union. *Journal of Family psychology*, 26(6), 987.
- Portes, A., & Rumbaut R. G. (2005). The Second Generation and the Children of Immigrants Longitudinal Study. *Ethnic and Racial Studies*. 28(6): 983-999.
- Remennick, L. (2005). Immigration, gender, and psychosocial adjustment: A study of 150 immigrant couples in Israel. *Sex Roles*, 53(11-12), 847-863.
- Roer-Strier, D. (2001). Socialization in Changing Cultural Contexts: A Search for Images of the "Adaptive Adult". *Social Work*, 46(3): 215-28.
- Roer-Strier, D. & Strier, R. (2006). Fatherhood and immigration: From the deficit theory to generative theory of fatherhood. *Society and Welfare*, 4, 403-429
- Roer-Strier, D., Strier, R., Este, D., Shimoni, R., & Clark, D. (2005). Fatherhood and immigration: Challenging the deficit theory. *Child & Family Social Work*, 10(4), 315-329.
doi: 10.1111/j.1365-2206.2005.00374.x
- Slonim-Nevo, V., Sheraga, Y., Mirsky, J. (1999). A culturally sensitive approach to therapy with immigrant families: The case of Jewish emigrants from the former Soviet Union. *Family Process*, 38(4), 445-462.
- Sue, D. W., & Sue, D. (2003). *Counseling the culturally diverse: Theory and practice*, (pp. 68-96), (4th Edition). Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Suizzo, M., (2004). French and American Mothers' Childrearing Beliefs: Stimulating, Responding, and Long-Term Goals. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 35(5), 606-626.
- Tartakovsky, E., & Mirsky, J. (2001). Bullying gangs among immigrant adolescents from the former Soviet Union in Israel. *Journal of Interpersonal Violence*, 16(3), 247-265.
- Telzer, E. H. (2011). Expanding the acculturation gap-distress model: An integrative review of research. *Human Development*, 53(6), 313–340. doi: 10.1159/000322476.

- Titzmann P. F. (2012). Growing up too soon? Parentification among immigrant and native adolescents in Germany. *Journal of Youth and Adolescence*, *41*, 880–893.
- Velasques, J., Vigil, M. E., & Benavides, E. (1994). In A framework for establishing social work relationship across racial/ethnic lines. In Compton B. R., & Galaway, B., *Social work processes*, *5*, 172-176, Pasific Grove, Ca: Brooks/cole.
- Walsh, S., Shulman, S., Bar-On, Z., & Tsur, A. (2006). The role of parentification and family climate in adaptation among immigrant adolescents in Israel. *Journal of Research on Adolescence*, *16*(2), 321-350.
- Weisskirch, R. S. (2010). Child language brokers in immigrant families: An overview of family dynamics. *mediAzioni*, *10*, 68-87.
- Yakhnich, L. (2008). Immigration as a multiple-stressor situation: Stress and coping among immigrants from the former Soviet Union in Israel. *International Journal of Stress Management*, *15*(3), 252-268.
- Yakhnich, L. (2016). "This is my responsibility": Parental experience of former Soviet Union immigrant parents in Israel. *International Journal of Child, Youth and Family Studies*, *7*(1), 1-26.
- Yedidia, T. (2005). Immigrant therapists' unresolved identity problems and countertransference. *Clinical Social Work Journal*, *25*, 9-22.